

SOVYETLER DEVRİNDE MAZLUM BİR TÜRKMEN AYDINI ABDULHAKİM KULMUHAMMETOV*

Prof.Dr. Muratgeldi SÖYEGOV

*Akademik, Uluslararası Türkmen-Türk
Üniversitesi Türkmen Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı*

ÖZET

Bu araştırma yazısında, mazlum Türkmen halkının mazlum bir evlâdının, Abdulkhakim Kulmuhammetov'un macerasını okuyacaksınız. Yaklaşık 60 yıl ondan ve onunla aynı düşünceleri paylaşan Kümüşali Böriyev, Muhammet Geldiyev, Allahkulu Karahanov, Gurban Sehedov... gibi aydınların hiçbirisinden söz edilmedi. Çünkü onlar, Sovyet emperyalizmi tarafından "milliyetçi", "halk düşmanı" olarak damgalanmışlardı.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, kaybedilen yıllar yeniden kazanılmaya başlandı. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı'nın himayesinde, mazlum Türkmen aydınlarının itibarları bir bir iade ediliyor ve onlar yani mazlum Türkmen halkı, bağımsızlıklarını elde etmekle birlikte mazlum evlâtlarına sahip çıkıyor.

Abdulkhakim Kulmuhammetov'un hayatı ve mücadelesi bir ömre sığacak gibi değil. O, bir fikir ve ideal adamı. Buhara Halk Cumhuriyetinin ilk savunma bakanı, Türkmen Ceditçi aydınlarının temsilcisi. Sovyetler Birliği devrinde biraydın olarak Oğuz Kağan'dan, Orhun Abidelerinden, Kâşgarlı Mahmut'tan, Hoca Ahmet Yesevî'den, Bayram Han'dan, Ali Şir Neâi'den söz eden Türkistan Türk'ü... Buhara Medresesinde, İstanbul Üniversitesi'nde, Petersburg Üniversitesi'nde okumuş. Enver Paşa ile çok yakın ilişkileri olduğu, hatta "çöl"de görüştüğü söyleniyor.

Kısacası, Abdulkhakim Kulmuhammetov hakkındaki bu araştırma, özelde Türkmen ilim adamlarının, genelde ise Türk Dünyası ilim adamlarının ufuklarını açacak, edebiyat dünyamıza yeni bilgiler ve yaklaşımlar kazandıracaktır.

Anahtar Kelimeler:

İnkılapçı şahsiyet, Türk Tarihine yöneliş, Orta Asya Türkçesi, Yenilik, Tenkidî realizm, Stalin baskısı, Vefa borcu, Abdulkhakim Kulmuhammetov, Türkmen Edebiyatı, Türkmen Şiiri.

GİRİŞ

1879 yılında Türkmenistan'ın Lebap vilâyetine bağlı Halaç ilçesinin Akderi (eski adı Gızılayak) köyünde dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Abdulkhakim Kulmuhammetov, İstanbul'da Şarkiyat Enstitüsünde öğrenim gördü. Akademik *A.N. Samoyloviç'in* 1928 yılında yazdığı gibi, karmaşık ve ilgi çekici bir hayat çizgisi vardır. Onun 52 yıla yakın süren ömür çizgisi, gelecekteki şöhretine köklü tesir eden vakalar bakımından çok zengindir.

Dokümental bilgileri incelerken, "Bu vakaların hepsi bir insanın başından mı geçti?" diyerek kendi kendinize soru sorduğunuzu hissetmezsiniz bile. Kısacık ömründe gerçekleştirdiği hizmetleri takdir eder, kötü talihine ise üzülürsünüz...

Abdulkhakim Kulmuhammetov 1920'li yılların ilk yarısında "profesyonel inkılapçı", devlet adamı olarak tanınırken, ikinci yansında teşkilâtçı, edebiyat âlimi, dilci ve tarihçi olarak büyük bir şöhrete sahip oluyor.

KULMUHAMMETOV'UN HAYATI ve SİYASÎ MÜCADELELERİ HAKKINDA

1- Şöhretli Karmaşık ve İnkılapçı İkbâl

Arşiv malzemelerinden edinilen bilgilere göre, A. Kulmuhammetov 1918 yılında Rusya Komünist Partisi'ne giriyor. 1920 yılının başında Zakaspi Oblastı (Hazar Ötesi Bölgesi) İhtilâl Komitesi'nin tek Türkmen üyesi olarak millî meselelerde büyük işler başarıyor. (1) Daha sonra ülke yönetiminin başına geçenlerin istemediği işlerle uğraşan (meselâ, Türkmenlerin 'millî hükümeti'ni teşkil edip o yıkıldıktan sonra da dış ülkelere kaçmaya mecbur olan) Oraz Serdar, Çart Garabegev, Han Yomutskiy, Hacı Murat, Bek-

gi Berdiyev (toplam 15 kişi) gibi o devrin tanınmış şahsiyetlerini Sovyet Hükümetine affettirip ülkeye çağrılmalarını sağlıyor (*Soltanov, 1991:52*),

A. Kulmuhammetov, 1920 yılı baharında Bayram Ali ilçesinde Türkmenlerden teşkil edilen ilk atlı Kızılordu müfrezesinin komutam oluyor. (Bazı bilgilere göre, bu müfreze 1918 yılında kurulmuş, Hazarötesi cephesinde savaşmıştır.) Buhara Komünist Partisi (BKP)'nin 16-19 Ağustos 1920 tarihinde Çarcöv şehrinde toplanan TV. Kurultayında, silahlı güçlerin durumu hakkında bir konuşma yapıyor. (Henüz tam olarak ispatlanmamış bilgilere göre, Komünistlerin Orta Asya'daki ilk partileri olan BKP, 1918 yılında, A. Kulmuhammetov'un yoğun çabalarıyla kurulmuştur.)

Buhara'da halk ihtilâli, 1920 yılı Ağustos ayı sonlarında 28 Ağustos'u 29 Ağustos'a bağlayan gece saat 04.00 sularında, A. Kulmuhammetov'un komuta ettiği müfrezenin Çarcöv beyinin kalesine baskın yapmasıyla başlıyor. Çarcöv'de başlayan Buhara ihtilâli hadiselerine, "Türk Cephesi"nin o zamanki komutam M.V. Frunze doğrudan doğruya komuta etmiş, Kulmuhammetov'un yönetimindeki ihtilâlcî Türkmen müfrezesine özel önem vermiştir. Çarcöv ihtilâli öncesinde, bu meşhur Rus komutanının V.F Baranov ve G.V. Zinovyev ile yaptığı telefon görüşmelerinde, Kulmuhammetov hakkında şöyle bir konuşma geçiyor: "Kulmuhammetov'un müfrezesine gelince, askerin gücü ve malzemeleri konusunda... Çarcöv müfrezesinin savaş hazırlığı için sorumluluğu bütünüyle sizin üstünüze yüklüyorum. Müfreze istenilen zamanda (her zaman) hazır olarak *durmaldır.*"(*Arşiv: I*).

A. Kulmuhammetov'un müfrezesi Çarcöv'de başarılı bir zafer kazandıktan sonra Buhara'ya yürüyor. Emir'in yenilmesinde bu müfreze önemli rol oynuyor. 2 Eylül 1920 tarihinde Buhara emiri Seyit Alim Han'ın eşyaları arkasına yüklenerek kovulmasıyla birlikte, Buhara Halk

Sovyet Cumhuriyeti ilân ediliyor. BHSC'nin 8 kişiden oluşan ilk yöneticileri arasında A. Kulmuhammetov da bulunuyor (Hocayev, 1970 : 189).

İhtilâl zaferle sonuçlandıktan sonra A. Kulmuhammetov'u BHSC'nin (Buhara Halk Sosyalist Cumhuriyeti) Savunma Bakanı görevine getiriyorlar. Bir süre Buhara Cumhuriyeti Hükümeti'nde çalıştıktan sonra, Buhara Merkezî Yürütme Komitesi'nin Kerki şehrindeki temsilcisi oluyor. Halk egemenliğini perçinlemek yolunda yaptığı hizmetler için Buhara Cumhuriyeti'nin "altın yıldız" madalyası ile ödüllendiriliyor.

Feyzullah Hocayev'in yukarıda belirtilen kitabında verilen açıklamada şöyle deniliyor: "Kulmuhammetov. Buhara ihtilaline katılan Türkmen müfrezesinin komutanı. Buhara'yı ele geçirme girişimlerinin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte çeşitli görevlere getirildi. Fakat Kerki'de yağmacılığın gergin devrinde Afganistan'a giden Türkmen göçmenlerinin tarafına geçti." (Hocayev, 1970:468).

Ancak bu, A. Kulmuhammetov'un "ihtilâl"e döneklilik ettiği anlamında mıdır? Doğrusunu söylersek, onun hayatının bu dönemiyle ilgili açık bilgiler elimizde yok. Eldeki mevcut arşiv malzemelerinden ve onun daha sonra yazdığı açıklamalardan, Buhara Hükümeti ile arasının bozulması yüzünden 1921 yılında ailesini de alarak Afganistan'a göçüp gittiği anlaşılıyor. 1923 yılında da geriye dönmüştür. Ancak o yılın 21 Ocağında BKP-MK binasında tutuklanmış, soruşturması sürerken 4 Ekim 1923 tarihinde kaçıp yine Afganistan'a gitmiştir.

Bize göre, onun belli bir süre inkılâpçı mücadeleden uzaklaşması, BHSC'nin* ilk yıllarındaki siyasî durumlar ile ilgili olsa gerektir. Bu yıllarda kendi şahsî menfaatlerini her şeyden üstün tutan insanların Cumhuriyet'in önemli görevlerine gelebildiklerini söyleyebiliriz. Onlar genç cumhuriyeti içinden vurmak, çoğunluğa karşı fikirlerini gerçekleştirmek, azınlık halklardan seçilen

yöneticileri kötümek hatta onları tesirsiz hale getirmek (öldürmek) için ellerinden ne geldiyse yapmışlardır.

İşte bu sebeple 1921 yılında Buhara Komünist Partisi MK. Üyesi G. Kasimov, Taşkent'teki "Türk Komisyonu"na, Moskova'ya ve Komintern'e, Yürütme Komitesi'ne yazdığı mektupta, "Buhara'nı şimdiki hükümeti tamamıyla ezilen köy çiftçileriyle hiç ilgisi olmayan şehirli Tacik burjuvalardan ibarettir." demiştir (İşanov, 1969: 252-253).

G. Kasimov, A. Kulmuhammetov'un müfrezesinde "savaşçı" imiş (Eser:1,1963:538).

Tıpkı bunun gibi, daha sonra Buhara Merkezî Yürütme Kurulu'na bağlı Türkmen bölümünün başkam olan Annageldi Amanov da, o yıl Rusya Komünist Partisi Merkezî Komitesine yazdığı dilekçede, Buhara'nın o zamanki hükümetini "burjuva hükümeti" olarak nitelendirdiğini şöyle anlatıyor: "Halk kesimleri, şimdiki burjuvazi hükümeti zamanında Emir'in hüküm sürdüğü devirden daha beter eziliyor." (İşanov, 1969:153).

Buhara'da önemli görevleri ele geçiren bu tip kişiler, öldürme ve yıldırma hareketlerinden de vazgeçmiyorlar. Bir misal verelim: Sakarlı çiftçi Beşim Seyitnazarov, 1918 yılında Komünist Partisine katılıyor. Türkmen halkı arasında ihtilâlcî (devrimci) fikirleri yaymak için büyük çaba gösteriyor. 1920 yılında ise Sakar'da, müfrezesi ile Buhara emirine karşı ayaklanıp Sovyet hükümetini ilân ediyor. Daha sonra A. Kulmuhammetov'un müfrezesiyle birleşerek Çarcöv beyini yıkma hareketine girişiyor. Çarcöv'ün ilk yöneticisi oluyor. Buhara'da Sovyet hâkimiyetini yerleştirip güçlendirmekte büyük rol oynuyor. "Basmacılık" hareketine karşı gözü pek bir mücadele yürütüyor. Ancak Buhara'nın basiretsiz yöneticileri, halk arasında "Beşim Serdar" adını alan bu inkılâpçıyı 1922 yılında tuzağa düşürüp öldürüyorlar (Ansk: 1:431).

Buna benzer durumlar Buhara Cumhuriyeti-

ti'nin ilk yıllarında sürekli olarak tekrarlanıyor. A. Kulmuhammetov'un Buhara'dan çıkıp gitmesinin ve böylece başıboşluğa karşı çıkmasının buna benzer durumlar ile ilgili olması mümkündür. Belki o, kendisinin de yakın dostu Beşim Serdar'ın durumuna düşeceğini anlayıp bu yola başvurmuştur.

Henüz kesin olarak açıklanmamış bir başka görüşe göre A. Kulmuhammetov, Afganistan'a özel bir görevle gitmiştir. Tarihi bilgilere göre, 1920'li yılların başında Buhara Cumhuriyetinin sınırları içinde yaşayan Türkmenlerin büyük bir bölümü çeşitli sebeplerden komşu Afganistan'a geçmek zorunda kalmışlardır. Oyuna gelerek ülkeden göç eden yoksul köylüleri geriye getirme görevi ona verilmiş olabilir. Bu sorumluluk isteyen işi A. Kulmuhammetov'un yerine getirdiğini, üniversite yıllarında merhum Prof. M. N. Hıdırov'un ağzından duymuştuk. Hıdırov bu olguya, 1920'li yıllara ait resmî evrakların birinde rastladığını söylemişti. Yapılan açıklama ve inandırmalar neticesinde, Türkmen göçmenlerden geriye dönenlerin sayısı az olmamıştır. Bunların arasında geleceğin tanınmış şairi Rahmet Seyitoğlu da bulunuyordu.

Yerli halk nüfusunun yeterli sayıya ulaşması şartı, uzun bir süredir millî devletlerini kaybeden Türkmen halkının tarihinde ilk millî-birleşik cumhuriyetin (Türkmenistan SSC) kurulmasında temel esaslardan birisi olmuştur.

A. Kulmuhammetov'un belli bir süre Afganistan'a gitmesinin sebebi nasıl izah edilirse edilsin o, göçmen hayatının ıstıraplarına göğüs gerip Atavatana dönüp gelmenin yollarını aramıştır hep. Buna, onun gazeteci Allaberdi Soltanov'un 1920 yılında yazdığı "Barikatın Berisinde ve Ötesinde" adlı makalesinde yer alan mektubunu incelediğimizde tamamen kanaat getiriyoruz.

"1922 yılının Mart ayında Haşem Şayık (Buhara Halk Cumhuriyetinin Mezarşerif 'teki konsolos yardımcısı) Buhara'dan emir alarak yanı-

ma geldi. Buhara Hükümeti'nin beni bağışlayacağım haber vererek ilgili belgeyi gösterdi. Ben çok sevindim. Ancak geri dönmeme Afganistan razı olmadı, izin Kabil'den alınmasının şart olduğunu söylediler. Ben, bu konuyu Haşem Şayık'a haber verdim, sonra da izin almak için Kabil'e gittim. İki ay kadar zaman kaybettim. Mayıs ayının sonlarında Dışişleri Bakanlığında Bağitövür'e gitmemi tavsiye ettiler.

Bu dönem, Mahmut Terzi'nin Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılmasına ve Mehmet Veli Han'ın yerine getirilmesine rastlıyordu. Bana izin verdiler. O zamanlar Elçilikte çalışan bir Özbek, Mezanşerif 'te beni yolda gizlice öldürmek için buyruk verildiğini duyurdu. Çünkü ben tahsilli ve aydın bir adam olarak yurdun siyasî yapısını ve diğer sırlarını biliyordum. Bu haberi, Bakanlıkta çalışan dostum Seyit Ahmet Han'ın kanalıyla araştırdım. O, bunun gerçek olduğunu tasdik etti. Ondan sonra Mezarşerife gittim.

Raskolnikov (Rusya Sovyet Federasyonu Sosyalist Partisi'nin Afganistan'daki yetkilisi) ile buluşmama izin vermediler. Burada canımı korumak maksadıyla Bakan'a dilekçe yazıp Buhara'ya değil de İran'a, Meşhet'teki İmam Rıza türbesini ziyarete gitmek için izin istedim. O vakit Mezarşerife Rahmetullah İslamov geldi. Ama bana onunla görüşme fırsatı vermediler. Çünkü görüşme talebimi Buhara'nın Afganistan'daki konsolos yardımcısı sıfatıyla iletmiştim. Yine de onunla gizlice buluşmanın yolunu buldum ve Aminov'un (Buhara Halk Cumhuriyeti başkan yardımcısı) ve Feyzullah Hocayev'in (Buhara Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu başkam) adlarına yazılan mektupları gösterdim. İran üzerinden Buhara'ya gitmek istediğimi bildirdim. Bir ay içinde İran'a gitmek için izin çıktı. Herat'a geldim. İran'ın buradaki konsolosu, sınırdan geçmeme izin verdi. Ben Afgan polisine 50 rupiya (Hindistan para birimi) rüşvet vererek İmam Rıza'ya ziyarete giden göçmen Türkmen Abdulkhakim Abdulalimoğlu adına kimlik edin-

dim. Böylece Konsolostan İran'a gitmek için izin alabildim. RSFSR (Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti)'nin konsolosluğuna vardım. Baktım ki hepsi de eski tanıdıklarım: Hekinov: Buhara'daki önceki yetkili, Lyutsenko: Hive'deki polis şefi. Onlara üzerimdeki dökümanları gösterdim ve Poltoratski'ye gitmek için kimlik vermelerini istedim. Kabul ettiler." (Soltanov, 1991:53).

Abdulahkim Kulmuhammetov, 1925 yılının Şubat ayında Aşgabat'ta düzenlenen Sovyetlerin Bütün Türkmenistan I. Kurultayına delege olarak katılıyor. TSSC'nin Nadirbay Aytakov başkanlığında teşkil edilen ilk merkezî yürütme komitesine Gaygisiz Atabay'ın teklifiyle diğerleriyle birlikte oybirliğiyle seçiliyor. Bu kurultayda, Türkistan (Özerk Sovyet Sosyalist) Cumhuriyetine bağlı Harezmi ve Buhara Sosyalist Cumhuriyetlerinin bünyesindeki üç Türkmen bölgesini içine alan Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilân ediliyor.

2- İlgî Çekici İlmî ve Edebî İkbâl...

A. Kulmuhammetov, kısa sürede genç cumhuriyetin kültür hayatındaki önemli adamlardan birisi hâline gelmiş, çok yönlü cemiyetçilik ve ilmî yaratıcılık çalışmalarını yürütmüştür. Aslında o, başlangıçta öğrenici-inceleyici olarak değil, üreticilik işinin bütün yönlerini bilen âlim olarak ortaya çıkmıştır. Edebî ve ilmî çalışmalarını - o devirde - hem Türkmen, hem de Rus dillerinde yazmıştır.

1925-1928 yıllarında "Türkmenistan" gazetesinin redaktör yardımcısı olarak çalıştı. Aynı zamanda "Tokmak" ve "Dayhan" dergilerinin redaktörlerinden birisi idi.

1926 yılında "Türkmenistan İlim ve Edebiyat Cemiyeti" kuruluyor. Cemiyetin başkanlığına Muhammet Geldiyev, yardımcılığına ise A. Kulmuhammetov seçiliyor.

1925-28 yıllarında günlük basın hayatına da-

ha da yaklaşıyor. Bu yıllarda "Türkmenistan" gazetesinde, 1920li yılların Türkmen Edebiyatının çeşitli meselelerini ele alan dokuz makalesi yayımlandı. 1926 yılında "Umit Talkımları" (Ümit Parıltıları) adlı şiir kitabını, ondan bir yıl sonra ise "Türkmenistan" gazetesinde "Densinmedik Dul Galar" (Dengini Bulmayan Dul Kalır) adlı uzun Öyküsü (povest) halka sunuldu. Yazarlığının ilk üç yılında pek çok sözbaşı yazıları yazıp, Ali Şir Nevaî'nin "Muhakemetü'l-Lügatayn" adlı eserini, Seydi'nin ve Zelili'nin şiirlerini, Sayatlı Hemra destanını kitap olarak yayımladı.

1920'li yılların sonlarında onun adına basın organlarında seyrek rastlanıyor. Çünkü o yıllarda Leningrad'la asistandır, büyük akademisyenler A.N. Samoyloviç ve V.V. Bartold'un başkanlığında ilmî çalışmalara başlamıştır. A. Kulmuhammetov, Leningrad'la birkaç yıl kalmıştır. Bunu şu belge göstermektedir: "Türkmenistan" gazetesinin 21 Mayıs 1930 tarihli sayısında yer alan bir habere göre, o yılın 19 Mayıs'ında Türkmenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin edebî dil, yazım kuralları ve terminoloji meselelerini ele alan I. İlmî konferansı çalışmaları başlıyor. Konferansı Gaygisiz Atabayev açmış ve bir konuşma yapmıştır. Konferansta A. Kulmuhammetov da söz alıp, Leningrad'la okuyan Türkmen gençlerinin ve ilim adamlarının adına kutlama, konuşması yapmıştır.

Leningrad'tan dönüp geldikten sonra onu Türkmenkult (Türkmen Medeniyeti) Enstitüsünde, "Türkmen halkının tarihine ait elyazmaları toplamak ve onlarla ilgili açıklamaları yayımlamak işlerinden sorumlu" kişi olarak görevlendirmişlerdir (Eser. 11:6),

Bu, 1931 yılının başı olmalı. Ömrünün son yılı. O yıl çok verimli çalışıyor. Aşgabat'ta "Materyali Po Sredneaziatskim Literaturnım Pamyatnikam" adlı kitabını yayımlıyor. Aynı yıl onun "Biografiçeskiy Slovar Starıh Türkmenskih Poetov" adlı ikinci kitabının da yayımlanması gere-

kirdi. (*Eser, II: 25*).

Buna, A. Kulmuhammetov'un trajik ve şüpheli ölümü sebep oluyor.

14 Ocak 1932 tarihli "Türkmenistan" gazetesi, Aşgabat VIII. Parti konferansında, Türkmen Komünist Partisi Merkezi Komitesi sekreteri Ya. A. Popok'un yaptığı konuşmanın metnini yayımlıyor. Konuşmada, A. Kulmuhammetov'un yabancı bir ülkeye kaçmaya kalkıştığı sırada sınır görevlileri tarafından öldürüldüğü söyleniyor.

Onun son "duram"u işte böyle olmuştur.

A. Kulmuhammetov'un birdenbire böylesi bir yolu seçmiş olması bize karanlık ve anlamsız görünüyor.

Oysa o, ne için yabancı bir ülkeye kaçmaya kalkışmıştır? Ne için kendisini öldürmüştür? Bunun ne gibi sebepleri var?

O dönemin parti ve basın materyallerinde bu konuda hiçbir bilgiye rastlanmıyor. Son zamanlarda, resmî açıklamaya inanmayanların sayısı çoğaldı. Halk arasındaki mevcut söylentilere göre, İran sınırında bir tatil beldesi olan Firûze'de istirahat eden Kulmuhammetov'u, zorla sınırın yakınma getirip orada vurup öldürmüşler. Bu vakanın nasıl meydana geldiği bir tarafa, Kulmuhammetov'un ömür çizgisinin burada kesilmiş olduğu şüphesiz. Demek ki o, 52 yaşında iken bu dünyaya ve ideallerine veda etmek zorunda kalmıştır.

Bizim A. Kulmuhammetov'un ölümü ile ilgili son söylentiye daha çok değer vermek gibi bir niyetimiz yok. Ancak inanmak istemesek de bu bir ölçüde "Hakikat" gibi görünüyor. Bunu kendimize göre ispatlamaya çalışalım.

1931 yılının ilk yarısında A. Kulmuhammetov hakkında hiçbir kötü söz, söylenti yok. Büyük bir gayretle çalışmalarını sürdürüyor. Yukarıda belirtilen iki kitabını yayıma hazırlamış, eski elyazmaları toplamakla meşgul olmuştur. Yeni yeni "edebiyat âlimi" kabul edilmektedir. Me-

selâ; o yılın 4 Ağustos'unda Yaş Komünist gazetesinde, K. Miriyev'in "Proleter Edebiyat Âleminde Oportünist Sazı Çalınıyor. Genç Edebiyatçılar Görev Bekliyor" adlı makalesi yayımlanmıştır. Yazar, "sanki bizde Ekim (Devrim) yazarları yok mu?" şeklindeki soruyu ortaya attıktan sonra, yine kendisi böyle yazarların mevcut olduğunu belirtiyor ve Berdi Kerbabayev'in, A. Kulmuhammetov'un, Garaca Burunov'un, O. Taçnazarov'un adlarını örnek gösteriyor.

Ancak 1931 yılının son aylarındaki basın materyalleri takip edildiğinde şu durumu derhal anlamak mümkündür:

Bu devirde edebiyat aydınlarının arasından sınıf düşmanlarını, milletçileri (milliyetçileri) arama operasyonu başlamış, birdenbire bazı yazarlara "burjuvazi milletçi" etiketi yapıştırılmıştır. Böyle bir değerlendirmeye sadece A. Kulmuhammetov değil, ayrıca Kerbabayev, Garaca Burunov gibiler de "uygun" görülmüşlerdir (*Bayrammuradov, 1970:237*).

Yazarlar ve şairler iki gruba, "aklar"a ve "karalar"a bölünmüşlerdir. İkinci gruba girmekte olanlar (karalar), çok kötü durumlara düşmüşlerdir.

İşte Abdülhakim Kulmuhammetov'un başına gelenler de bu döneme rastlıyor. Eğer bu göz önüne getirilirse, onun ölümünde önceden belirttiğimiz hadisenin bir ölçüde tesirli olduğu anlaşılıyor.

Burada şu durumu biraz açmak istiyoruz. O, hangi sebebe göre burjuva milliyetçisi olarak suçlanıyor. Onun bütün üreticiliği bu görüş ile mi yoğruldu? O, böyle kötü düşünceli bir adam mıydı?.. Şimdi de bunu açıklamaya çalışalım...

Türkmenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin tahrik-propaganda bölümünün müdürü G. Sâhedov, 1928 yılında, 4 Temmuz tarihli Yaş Komünist gazetesinde yer alan "Genç Edebiyatçıların Görevleri" adlı makalesinde, "Kulmuhammetov'un Umud Yalkımları adlı Kitabın-

da "Milletçilik" (milliyetçilik) var" şeklinde yazmıştır. Ancak burada umumî görüş açıklanmış olup açık misaller verilmemişti. Yazar da, şairi bütünüyle milliyetçi olarak göstermemiş, sadece bir kitap hakkında kendi fikrini beyan etmişti.

Bundan bir yıl sonra G. Sâhedov'un "Türkmen Millî Edebiyatı" adlı geniş bir makalesi yayımlandı (*Sâhedov, 1929*).

Yazar bu makalesinde de A. Kulmuhammetov'dan bahsederek, onu devrinin tanınmış yazar ve âlimlerinden birisi olarak tanıyıyor, övgü dolu sözler söylüyor. Fakat G. *Sâhedov'un* ileri sürdüğü ilk görüşler, Kulmuhammetov'un aleyhinde kullanılıyor.

1931 yılında Buhara Komünist Partisi M.K. 'si tarafından "Türkmen edebiyatını kontrol etmek" üzere özel bir komisyon teşkil ediliyor. Başkanlığına O. Tâçnazarov getirilip incelemenin neticeleri hakkında makaleler (raporlar) yazmak görevi veriliyor. O. Tâçnazarov da "Litso Vraga" adlı makalesinde, Umut Yalkımları adlı şiir kitabı çerçevesinde Kulmuhammetov'u Türkmen Edebiyatı'nda "anti-proleter akımın temsilcisi ve sınıf düşmanı" olarak ilân ediyor (*Tâçnazarov, 1931*).

Bizim burada O. Tâçnazarov'un makalesinin değerini küçültmek gibi bir niyetimiz yok. Fakat gerçeği ifade edersek, bunda tek taraflılık, şairin her dizesinden düşmanca fikirler aramak eğilimi olduğu belli. Bunu açıkça belirtmek istiyoruz. Bir başka ifade ile söylersek, Kulmuhammetov'a sadece şiirleri göz önüne alınarak suç yüklenmiş, onun diğer çalışmalarına hiç temas edilmemiştir.

Son asrın 20'li yıllarının edebiyatını ele alarak çalışmalar yapan âlimlerimiz K. Bayramıradov (1970) ile B. Şamıradov (1971) yine dönüp dolaşıp A. Kulmuhammetov'dan söz ettiler. Fakat doğrusunu söylemek gerekirse, bu edebiyatçılar da, 30'lu yılların fikirlerinden hareketle yol aldılar. Meseleyi derinliğine incelemeyen, yeni yaklaşımlar sergilemeden öyle veya böyle A. Kulmuhammetov'un edebî eserlerinde nok-

sanlık bulmaya, onu karalamaya çalıştılar. Aynı ayrı şiir dizelerini, tenkille ilgili makalelerinden cümleleri örnek göstererek kendilerine göre anlamlar çıkardılar. Meseleyi temel ilmî esaslara göre incelemeyip, iyisine iyi, kötüsüne kötü demeyi başaramadılar. Meseleleri sadece A. Kulmuhammetov'u tenkit etmek - kötölemek şeklindeki niyete yönelikti. Hatta bu edebiyatçılar B. Kerbabayev'in, G. Burunov'un 20'li yıllardaki "şaşkınlık"larının sebebini onun Üstüne yüklediler.

Elbette A. Kulmuhammetov'un yabancı bir ülkede birkaç yıl yaşadığı gerçek. Yukarıda verilen resmî bilgiye inanacak olsak, onun yine bir dış ülkeye gitmeye kalktığı sırada kendi kendini öldürdüğünü de söylemek mümkün. Eğer gerçekten de bu böyle ise, onun yaptığı büyük hata. Ancak 1920'li yıllarda böylesi bir talihsizliğe uğrayanın sadece onun olmadığını belirtmemiz gerekir. Rus edebiyatının o zamanki büyük yazarlarından A. Tolstoy, A. Kuprin, M. Tsvetayeva ... da devrin çalkantılı hadiseleriyle baş edemeyerek yabancı ülkelere çekip gitmişlerdi. Ama onlar Rus edebiyatından koparıp atılmadılar. Onların eserlerine, çalışmalarına çok yüksek derecede değer verildi.

Hayatı Hakkında Söz Sonu Yerine...

Arşivlerde A. Kulmuhammetov'un aile hayatına, kardeşlerine ve akrabalarına ait çeşitli bilgiler muhafaza edilmiştir. Hanımı Sara Kulmuhammetova , 1902 yılında Marı (Merv) şehrinde doğmuştur. Tatar Türklerindedir. 1923 yılında Marı'nın Dobrolyubov caddesinde yaşamıştır. O zamanlar onların bir kızları ile bir oğulları var imiş. Kulmuhammetov'un 1883'te doğan kardeşi Gurban, Halaç'ın Akderi obasında yaşayıp demircilikle meşgul olmuştur.

Bunların sonlan nasıl oldu ki? Uçtan tutma (yetersiz ve boş) kolektivism hayatı, 1930'lu yılların karışıklıkları, II. Dünya Savaşı belâsı,

halkımızın tepesinden dökülen diğer felâket ve sıkıntılar onları sağ bıraktı mı ki?...

KULMUHAMMETOV'UN FİKRÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ HAKKINDA

1- "Şair" Kulmuhammetov

A. Kulmuhammetov'un şiirleri bir bütün halinde 1926 yılında kitap olarak yayımlanan "Umut Yalkımları" (Umut Parıltıları)'nda toplanmıştır. Kitabın bu ad ile sunulması sebepsiz değil. Kitabın sözbaşı yazısını yazan Kümüşali Böriyev bunu şöyle açıklıyor: "Türkmenistan, Büyük Ekim'in parıltısıdır. Bu parıltı, kendine özgü ümitleri doğurmaktadır (Böriyev, 1926).

Gerçekten de bu şiirler okunduğunda, kendi halkının mutluluğuna inanan şiir kahramanı ile karşı karşıya geliniyor. O, Türkmenlerin azatlığa çıkışından, kendi başına Cumhuriyet (respublika) oluşundan kıvanç duyuyor. Halkın karanlık geçmişini hatırlıyor, aydınlık geleceğine büyük umutlarla bakıyor. Şiir kahramanı (liriki kahraman) bu aydınlık geleceğe ulaşmak için nelerin yapılması gerektiğini biliyor, okuyucusunu bu işleri yerine getirmeye çağırıyor.

Kitap daha sonra "Milliyetçilik kokuyor" denilerek eleştirilen aşağıdaki şiir ile başlıyor. Şair, bu şiiri, Türkmenistan Cumhuriyeti'nin birinci kuruluş yıldönümü bayramına ithaf etmiştir.

Bölek bölek dört tarapa pıtırın
Ata-ene bir, Türkmen ili birleşdi.
Zulm astında dili bağlı titiran
Duygı-düşüncesi dili birleşdi.

Buhar Emirlignin ganhor golundan
Hıva hanlığının vagsı elinden
Horlanıp ayrılıp bağı-gülünden
Ter açılıp taze güli birleşdi

Zulum çekip nice yıllar hor bolan

Ağlap, zulm astında gözi kör bolan
Azatlık ışkında yanıp gor bolan
Sönmez ışkın odı-külü birleşdi.

Azat bir durmuşa girdi illermiz
Ter açılır bagda gızıl güllermiz
Duygı-düşüncemiz hem de dillermiz
Okuvı, mekdebi, dili birleşdi.

Şairin bu şiirinin, Türkmen klâsik şiir geleneklerine göre yazıldığı açıkça görülüyor. Fakat o sadece klâsik geleneklere bağlı kalmıyor, kalkıp yeniliğin arayışına da koyuluyor. Bu kapsamda o, edebî yaratıcılığı ilk dönemlerinden başlayarak, coşkunca seslenmeyi esas alan serbest tarzlı ve basamaklı şiir biçimine dayanan "Mayakovski" stiline de başvurmuştur. Kitapta yer verilen şiirlerin pek çoğu bu stil ve özellikte yazılmıştır. Millî Şairler Kurultayı'na ithafen yazdığı aşağıdaki şiirini buna örnek olarak veriyoruz:

"Horlanıp garip dayhan!
Sen ayak astına düşdün,
Zulum oduna biçdin
Hayvan sanma düşdün

Garip, batrak
Yerinden galk!
Dayhan halk !
Azat duygı,
Sınrı göreş.
Sınrı dalaşık,
Yok ılalaşık
Galma bulaşık...
İşini bitir, yerine yetir
Meydana çık, duşmanı yık.
Yer-suvun payla,
Gözüm ayla,
Goşunu şayla...
Hakini al, barlı bol..

Şindâçe geçdin,
gara derin saçdın,
Gurultayın açdın
Karar et! Maksadına yet..."

Bize göre "Mayakovskicilik" biçimi,,A. Kulmuhammetov'a şairane düşüncelerini etraflı olarak açma yolunda geniş imkânlar sağlamıştır. O, bu biçim (nazım şekli) vasıtasıyla devrin toprak reformu, cahilliği yok etme, kadın hakları gibi önemli meselelerini ortaya koymuştur. Şair, Ma~ yakovski'nin sadece şekil özelliklerini değil, ayrıca kelimelere ve cümlelere karakter vermek, onları sembolleştirmek geleneğini de edebî ustalık imkânlarına göre devam ettirmeye çalışmış, "umut yalkımı", "yalkımlı yol", "parlak yaz", "gül yüzlü yar" gibi çeşitli söz gruplarına sembolik anlam vermek istemiştir. Misal olarak bazı bölümleri gösterelim:

"Anbilimden ızda galip ağlan yar
Ruhum köp uzaktan ağını duyar.
Çalışgım, çıtraşgın, açık bu gün yol,
Çalış bu gün, nadanlıktan algin ar"
("Ağlan yar")

"Gara gış çıkmaz mı munça yıllar?
Sözle, zarınlı sövgülü sazını!
Gökden övsen güzel, yalkımlı yeller
Sözle, nevağt çıkar parlak yazım!"

"Parlat dünyâni, ey yaz güneşi
Ey yoksullar yarı, (bar) zâhmetkeşi...
("İndi yeter")

"Gara bulut galkdı, dünya yağıtlı
Heniz bağtım garankıda sermenyar.
Uklap yatır. Ruhum tende dermenyar.
("Gül Yüzlü Yar")

"Gara gulpakların yüzünde çaşgım
Solgun gara gözler neçün süzülyar?"

Solma, saralma, açık gözelim
Boynun bursan, canım tenden üzülyar.
Gör, gök gırasından güneş görünyâr
Yağsı yazgıt sana garşı sürünyâr.
("Maralım")

İnsanı üzen tarafı, son zamanlarda şairin şiirleri üzerinde duran edebiyatçılar bütününüyle şiirin ruhundan kaynaklanan iyi düşünceleri görmezlikten gelerek, bu tür sembolik karakterli kelimelerden ters mânâ çıkarmaya (kasıtlı olarak) çaba göstermişlerdir. Gerçekten de onun bu tür dizelerinde fikrî açıklığın pek yansıtılmadığı yerler de var. Fakat bunlar şiirin bütünlüğü içinde değerlendirilirse, şairin tutarsız düşüncelere başvurmadığı anlaşılır.

2- "Nesirci" Kulmuhammetov

Onun "Umut Yalkımları" adlı kitabına Kümüşali Böriyev'in yazdığı sözbaşı yazısında şu cümle var: "Türkmenistan gazetesinin başredaktör yardımcısı Kulmuhammetov'un yazdığı hikâyelerin "Türkmenistan" ve "Dayhan" gazetelerinin sayfalarında ilgiyle okunduğu biliniyor."

Bu bilgiden hareketle bazı noktalar belirtmemiz gerekiyor: "Dayhan" gazetesi 21 Ocak 1929 tarihinde çıkmaya başladı. Aynı yıl bu gazetede iki hikâye yayımlandı. Bunlar "Dayhan Hocamırat, (11 Aralık)" ve "Ta" gazetelerinin sayfalarında ilgiyle okunduğu blik) " idi. Hikâyelerin altında "G" imzası bulunuyordu. Bu hikâyeler ilk önce B. Şamıradov'un dikkatini çekmiş, bunları Agacan Durdiyev'in kalemine ait olarak göstermiş ve bu hikâyelere dayanarak da, onu, çağdaş Türkmen edebiyatında edebî nesrin temelini atan yazar olarak değerlendirmiştir.

Biz bu noktada B. Şamıradov ile tartışmak, daha doğrusu, bu hikâyelerin A. Durdiyev'e ait olmadığını söylemek istiyoruz.

Birincisi, bu hikâyelere "G" imzası atılmıştır,

bu "Gulmuhammedov" demektir. İkincisi, K. Böriyev daha önce belirttiğimiz cümlesinde, onun, Dayhan gazetesinde hikâyelerinin yayımlandığını isbat ediyor. Öte yandan 1925 yılında Türkmenistan ve Dayhan gazetelerinde hikâye türünde bu iki eserden başkası yayımlanmamıştır. Demek ki K. Böriyev, Kulmuhammetov'un hikâyeleri derken, bu iki hikâyeyi anlatmak istiyor. Üçüncüsü, A. Durdiyev edebî yaratıcılığına 1927 yılında başlamıştır (*Ans:II, 1979:955*).

Dördüncüsü, hikâyelerin vakaları Kulmuhammetov'un doğduğu yerlerde (Halaç-Kerki dolaylarında) geçmektedir. Meselâ ikinci hikâye şöyle bitiyor: 2 Şubat'ta Emir'in zulmünden kurtulan işçiler çiftçiler ile birlikte, Kızıl Ordu tarafından yapılan toplantıda, tribüne çıkıp Emir Hükümetine karşı ağzından kin dolu ve ateşli sözler dökerek 'Yaşamın İşçi Köylü Hükümeti' diye bağırarak Tanrıku'nun mutluluk gözyaşlarını döküşü, hâla gözlerinin önünden gitmemiştir." Görüldüğü üzere yazar, burada kendisinin katıldığı vakaları anlatıyor. Öte yandan bu hikâyeler dili ve beyan edilmiş usûlleri açısından Kulmuhammetov'un "Densinmedik Dul Galar" hikâyesiyle uyum gösteriyor. Burada onun bu hikâyelerini ve önceki povest (uzun hikâye)ini ayrıntılarıyla incelemeye gerek yok. Fakat sözümüzün sonunda, önceki görüşlerimize dayanarak, Türkmen Sovyet Edebiyatında ilk edebî nesir örneklerini Üretmek A. Kulmuhammetov'un payına düşmüştür, demek istiyoruz.

3- "Edebî Tenkitçi" Kulmuhammetov

Tıpkı nesirleri gibi onun edebî eleştirel makaleleri konusunda da geniş olarak fikir yürütemeyeceğimizi önceden belirtmek istiyoruz.

O, sanat çalışmaları içerisinde bu sahada daha da verimli ve çabalıdır. Önce de belirttiğimiz gibi geniş hacimli tenkidî makaleler yazmıştır.

Kulmuhammetov'un bu tür makaleleri 1926-

1928 yılları arasında kaleme alınıyor. Bunlar genellikle o yılların canlı edebiyat hayatından söz ediyor. Tenkitçi yazar, öncelikle edebî fikrin devir ile başbaşa gitmesinin ve gündelik hayat olaylarına seslenmesinin taraftandır. Bunun için kendi meslektaşlarına şöyle sesleniyor: "Bizim şairlerimiz şimdi de "Nikolay Tahtından İndi", "Kerenskiy Kaçtı", "Zenginler ve Kapitalistler Bizi Horluyordu" gibi bundan 4-5 yıl önce yazılıp bitirilen sözleri yazıp duruyorlar (*Kulmuhammetov, 1926:1 Kasım*). Sonra o, sözlerim devam ettirerek edebiyatta tematik adımların (konu genişliğinin) henüz yetersiz olduğunu adilce eleştiriyor: "Bizim şairlerimiz birini övüp, birini kötüleyip komünizm dönemindeki kışkırtıcı teraneyi sürdürürerek sanat yaptıklarını sanıyorlar. O devirler geçti."

O devirde bazı edebiyatçılar, geçmiş edebiyatın geleneklerinden faydalanmaya karşı çıkıyorlardı. Ancak Kulmuhammetov onlarla aynı fikirde değildir. O, geçmiş edebiyatın edebî dilinden, biçimlerinden, "tip"e dayalı anlatım malzemelerinden yararlanmayı haklı olarak savunuyor (*Kulmuhammetov, 19284:25 Nisan*). Bu görüşüne rağmen o, "yenilik" taraftandır: "Ben de çağımdaki yeni şairlerin, farklı okuyucuların taraftarıyım".

Tenkitçi yazar makalelerinde genellikle teori açısından fikir yürütmeye çalışmıştır. Bir makalesinde, "Genç şair ve yazarlarımız bu 3 yıl içinde (1924-1927) siyasî ve ideolojik yönden biraz gelişmiş olsalar da, usûl-üslûp, sanat ve stil bakımından çok geridedirler" diyerek meseleyi tespit ediyor (*Kulmuhammetov, 1928-11:25 Ocak*).

Gerçekten de o devirde ortaya çıkan genç şairlerin yazdıkları eserler derinlemesine incelendiğinde, bu fikirde yanlışlık olmadığı anlaşılır. Yazar makalelerinde sürekli olarak hep açık konuşmaya çalışıyor. Belli bir yazarın belli bir eserini alıp onu düşünce-konu (idea-tema) açısından değil, düşünce-sanat yönünden incelemeye kal-

kıyıyor. Türkmenistan gazetesinin 20-27-29 Ocak 1928 tarihli nüshalarında yayımlanan geniş makalesini gençlerin üreticiliğine sunmuştur. Yazar bu makalesinde sadece gençlerin belli eserlerinden söz etmekle kalmayıp onlara dil ve edebiyatın meselelerini, edebiyat ilmini, diğer halkların edebiyatlarını etraflıca incelemeyi tavsiye ediyor.

A. Kulmuhammetov'un tenkidî makalelerinde teori ortaya koymak, öğretici olmaya çalışmak, kendine güvenerek konuşmak gibi olgular da zaman zaman hissediliyor. Aslında o, içinden geleni dosdoğru söylemeye çalışan, çekinmeyen bir adamdır. Bu özelliğini, onun 1931 yılında yazdığı kitabında, ilim hocası A.N. Samoyloviç ile birkaç defa ateşli tartışmaya girmiş olması da göstermektedir.

4- "Dilci" Kulmuhammetov

A. Kulmuhammetov'un dilbilimi konusundaki görüşlerinin bazıları onun edebiyata dair çalışmalarında ortaya konulmuştur. Meselâ Sayatlı Hemra destanına yazdığı sözbaşı yazısında, Kâşgarlı Mahmud, Reşidüddin ve Ebulgazi gibi önceki yazarların ardından, Sovyet dönemi dil biliminde ilklerin arasında "Türkmen" sözünün etimolojisi hakkında kendi fikirlerini söylemiştir: (*Kulmuhammetov, 1927*)

"VII.nci asırda Arap ordularının Amuderya civarlarında (Belki Merv yakınlarında) ilk olarak Türkler ile karşılaştıklarında, Oğuz Türklerinden Salur boyuna rastladıkları hakkında tarihi materyaller var. İşte o günden başlayarak Türk dilini bilmeyen Arab'ın "Sen kimsin" şeklindeki sorusuna karşı, Oğuz ili Salur beyinin büyük bir gururla "Türk men" şeklindeki cevabından sonra Araplar tarafından bütün Oğuz ili "Türkmen" ve onun çoğulu olan "Terakime" olarak adlandırılmıştır. (Sah:III-IV)

Onun, Türkmen dilinin yazılı edebiyat dili olarak kullanılmaya başlanışına, bir başka ifade

ile çağdaş Türkmen edebî dilinin ortaya çıkışına ait ileri sürdüğü fikirler, kendi devri için yeniliktir. Seydi'nin 1926 yılında yayımlanan şiirler toplamına yazdığı sözbaşı yazısı şu cümleler ile başlıyor:

"İran, Turan, Türkmenistan ve Hindistan'da çeşitli devirlerde ve çeşitli yerlerde büyük devletler kuran Türkmen halkının 390 hicri (1112 Milâdî)'den tâ son zamanlara kadar hâkimiyet sürmüş olmalarına rağmen, hiçbir zaman Türkmen dilini kendilerine resmî dil olarak kullanmadıkları görülüyor. Bunun yerine resmî dil olarak Arap ve Fars dillerini kullanmışlardır (IV.sayfa).

Yazar daha sonra bu görüşünü somut şekilde ortaya koyuyor ve Türkmen edebî diliyle ortaya konulan yazılı edebiyatın XVIII. asırdan başlayarak büyük bir gelişme sergilediğini vurguluyor: "İran'da hâkimiyet sürenler Saltık (Selçuk) Türkmenlerinden başlayarak ta son zamanlara kadar Türkmen hanlıkları idilerse de, Fars Edebiyatı ve İran kültürü tesirinde kalarak Fars dilini resmî "divan dili" olarak kabul etmişler, Türkmen yazar ve şairleri eserlerini Fars dili ile yazmışlardır. (Bu durum Türkmenlerden başka diğer Türk boylarında da görülmektedir.) Ancak 1735 yılı Mart ayında Türkmenlerin Avşar boyundan olan Nadir Şah tarafından kurulan hükümetle birlikte durum büsbütün değişmiştir. Bu tarihten başlayarak katıksız (saf) Türkmen dilinde yazılan kitaplar ve bu dilde şiirler yazan vatan şairleri görülmeye, kısa zaman içinde de Türkmen edebiyatı oluşturulmaya başlanmıştır (Sah:VI).

Elbette, A. Kulmuhammetov'un Türkmen halkının tarihi hakkında söyledikleri ile, günümüzde bazı kişilerin uyuşmaması mümkündür. Ancak onun dil konusundaki fikirleri bu güne kadar önemini yitirmemiştir. O, haklı olarak edebî dilin meydana gelmesi ve gelişmesi için gerekli sosyal şartların olması gerektiğini göstermiştir. Türkmen edebî dilinin olgunlaşmasında büyük rol oynayan (oynamış olan) şairler hakkında şunları yazıyor:

"Yukarıda saf Türkmen dilinde şiirler yazan vatan şairlerinin ortaya çıktığını söylemiştik. Gerçekten de Türkmenler arasında o zamanlar yetişen Azadi, Mahtumkulu, Mağrupi, Seydi, Zelili, Kemine, Nepesi, Şeydayi, Zınhari, Talibi, Allahi ve diğerleri gibi büyük vatan şairleri görürüz" (Sah: VII).

A. Kulmuhammetov "Türkmenistan" gazetesinin 19-20 Ocak 1926 tarihli nüshalarında yer alan "Dil-Şive Çekişmesi Yaki Bir Dilin Bozulması Meselesi" adlı makalesinde ve "Tokmak" dergisinin 1925 yılında yayımlanan 21. sayısında başlayan "tartışma"sında, basın organları vasıtasıyla ortaya konulan çeşitli görüşleri inceliyor. Ferid Efendi'nin "Türkmen dilinin kum içinde çürüyen bir dil olduğu", "kamyştan tahta çıkmayacağı gibi Türkmen dilinden edebî dil olmayacağı", bunun için "gelişmiş Osmanlı-Türk diline geçmenin şart olduğu" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu ortaya koyuyor. Ayrıca Arap ve Fars dillerinin tesirinden fazlasıyla etkilenen o zamanki Türkiye ve Azerbaycan lehçelerine bakarak, Türkmen lehçesinde "Eski Türkçe unsurlar"ın daha çok muhafaza edildiğini isbat ediyor. Son yıllarda A. Kulmuhammetov'un bu görüşlerine delil teşkil eden faktörlerin üzerleri açıldı. Bunu anlayabilmek için tanınmış Türkolog E.V. Sevortyan'ın (Etimoloğiceskiy Slovar Türkskih Yazıkov. Moskova, 1974) kitabına bakmak yeterlidir. Türk lehçelerinin ve bu lehçelere bağlı ağız ve şivelerin, çeşitli devirlerde üretilen yazılı eserlerin malzemesi olarak Türkmen lehçesinin kelime birlikleri (bu sözlükte asıl materyal olarak) kabul edilmiştir.

A. Kulmuhammetov, 15 Mayıs 1927 tarihli "Türkmenistan" gazetesinde yer alan makalesinde de, "Türkmen Dili ve Edebiyatını, Sovyetler devrinde geliştirmenin aktüel meseleleri" üzerinde durmuştur.

5- "Tarihçi" Kulmuhammetov

Doğrusu, onu Sovyetler Birliği devrinin

"geçmiş tarihi inceleyen ilk Türkmen tarihçisi" olarak kabul etsek, yanlış olmaz. (Çünkü halkımızın "devrimden önce"ki tarihi konusunda ilk fikirler onun kalemine aittir.

Türkmen-Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra, tarihçi O.B.Tumanoviç'e Türkmenlerin geçmiş tarihleri hakkında başlıbaşına bir kitap yazmak görevi verilmişti. Halkımızın geçmiş tarihi hakkındaki bu ilk kitabın yazılışı sırasında, yazara, A. Kulmuhammetov çok yardımcı olmuştur. Ayrıca da kitabın sözbashi yazısını yazmıştır (*Tumanov, 1926*).

Kulmuhammetov, "Sayatlı Hemra" destanına yazdığı sözbashi yazısında, genel olarak, Türk halklarının ve Türkmenlerin geçmiş tarihine başvuruyor. Meselâ bu yazıda, milâttan önceki devirlerde yaşayan Oğuz'un zamanı ile Milâdî VI. asırda kurulup 2 asır devam eden "Oğuz Hakanlığı" Göktürkler hakkında ilgi çekici bilgiler veriliyor (*Kulmuhammetov, 1927*):

"Asya'nın doğu kesimlerinde yaşayan Türkler, milâttan 34 asır (3400 yıl) önce büyük bir kağanlık (hakanlık) kurmuşlardır. O devirde kağanlığın başında Oğuz Han adlı bir kişi olup, bütün Çin, Sibirya, Hindistan, İran, hatta Şam, Mısır taraflarını da eline geçirdiği söyleniyor. Biz tarihin bu bölümünü, iyice araştırılıp elekten geçirilmiş bir tarih bilgisi olarak görmüyoruz. Yine de "Oğuz ili", "Oğuz Türkleri" adlı Türk ulusu hakkındaki bilgiler çok eski devirlerden beri tarih ilmi içinde yer almaktadır.

Milâdî VI. asrın başlarında Orhun nehri boylarında büyük bir "Türk" devleti kuran Türkleri, Çinliler, "Türkyu" şeklinde adlandırmış olsalar da, onlar kendilerini "Türk ili", devletlerini de "Oğuz Hakanlığı" şeklinde adlandırmışlardır. Bu hükümetin merkezi "Gara Balgasun" şehri olup, hükümdarları da bu şehirde yaşamıştır. Oğuz Hakanlığı (Göktürk Devleti) iki asır civarında şanlı bir devir geçirmiş, bu devirde Oğuz Türkleri Yedisu, Amuderya ve Sırderya arasına (Maveraünnehir) gelip yerleşmişlerdir." (Sahil-III).

Bizim tarihçilerimiz ise halkımızın tarihinin bu devirlerine 50'li yıllardan sonra temas etmeye başladılar. Kulmuhammetov'un, Türkmenler VII. asırda Orta Asya'da yaşamışlardır" şeklindeki görüşü, o devir için bir yeniliktir. Bu görüş daha sonraları tarih ilmi tarafından da tasdik edilmiştir.

Genellikle onun halkımızın tarihini gerçek yönleriyle öğrenmek ve bu tarihin bütün devirlerini incelemek için büyük bir gayret gösterdiğine şahit oluyoruz. Söz gelimi A. Kulmuhammetov'un Stavropol Türkmenlerine ithaf edilen hacimli makalesinde (*Kulmuhammetov, 1930:6-7 Temmuz*) çok sayıda ilgi çekici tarihî ve etnografik bilgilerle karşılaşılıyor. Onun iktisadî konuda yazdığı "Amuderya Türkmenlerinde Garaköli Çarvacılığı ve İktisadî Ehmiyeti" adlı makalesi de, tarihî çerçevede yazılmıştır. 1931 yılında yayımlanan iki kitabında da tarihi bahislerden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Bu durum, A. Kulmuhammetov'un halkın tarihini bilmeden, onun edebiyatına ve diline gerçek değer verilemeyeceği ilkesine uygun şekilde davrandığını göstermektedir. Bütün bu bilgi ve olgular, onun edebiyat ve dil eğitimine çok yönlü olarak yaklaştığını anlatmaktadır.

Abdulkhakim Kulmuhammetov ömrünün varı yoğun 6 yılı aşkın süresini "üreticilik" çalışma-, larına ayırmıştır. Ancak bu devrin içinde de sadece sanat ve ilmi üreticilik işleri ile meşgul olmamış, halkımızın kültürel düzeyini yükseltmek için katkıda bulunmak üzere elinden gelen gayreti göstermiştir. İşte, A. Veltman adlı bir yazar, "Gündoğar Çeper Edebiyatı" adlı makalesinde, Türkmenistan'da geçmiş şairlere ait eserlerin kitap hâlinde yayımlanmaya başlandığını sevinçle vurguladıktan sonra, "fakat onların görünüşü güzel olmayan basit bir broşür halinde neşredilmesi doğru değil. Bu, yoldaş Kulmuhammetov'un düşüncesi. Onu kabul etmek ve desteklemek gerek" (*Veltman, 1926:24*) demektedir. Bir başka misal: Kulmuhammetov, "Türkmen Sazı" adlı

kitabın yazarlarına da çeşitli tavsiyelerde bulunmuş imiş. Buna benzer bir başka misal: B. Abdulin, A. Kulmuhammetov'un kendisine "Yusuf Ahmet Destanı" nı temel alan bir drama yazmayı tavsiye ettiğini söylüyor. Destanın kendisinde bulunan elyazma nüshasını faydalanmak üzere verdiğini, eserin yazıldığı sırada da tavsiyelerini devam ettirdiğini söyleyen B. Abdulin, bu katkılarından dolayı Kulmuhammetov'a minnettarlık bildiriyor (*Abdulin, 1927:4*).

6- "Edebiyat Tarihçisi"

Kulmuhammetov

A. Kulmuhammetov edebiyat mirasını inceleyip öğrenmekte, diğerlerine bakarak daha da öncelikli işler başarmıştır. Daha önce, onun Nevaî'nin "Muhakemetü'l-Lügatayn" adlı eserinin çağdaş Türkmen lehçesine aktarılıp 1925 yılında Aşgabat'ta kitap hâlinde yayımlandığını söylemiştik. Bu girişim, Ali Şir Nevaî eserlerinin Sovyetler devrinde yayımlanışının ilki olmalıdır. Kitabı yayıma hazırlayan kişi hakkında, büyük akademisyen A.N. Samoyloviç şunları yazmıştı: "Bu eseri hazırlayan yazar, şimdilerde Türkmenistan gazetesinin redaktör yardımcısı olarak çalışan, gençliğine rağmen ilginç ve mücadeleci bir hayat çizgisi olan Türkmen Kulmuhammetov'dur. O, Türklerin bu kapsamda özellikle de Türkmenlerin geçmiş kültürü ve yazısı ile içten ilgileniyor, ihlasla çeşitli materyalleri daha ziyade elyazmalarını topluyor" (*Samoyloviç, 1928 : 173*).

Tanınmış âlim Samoyloviç daha sonra Türkmen edebiyatına bağışlanan çalışmalarında Seydi'nin, Zelili'nin sanatı, Sayatlı Hemra destanı, genel itibarıyla Türkmen destancılığı konusunda fikir yürüttüğünde, A. Kulmuhammetov tarafından hazırlanan çalışmalardan ve bu çalışmalara yazılan sözbaşı yazılarından da yararlanmıştı.

A. Kulmuhammetov "Geçmiş Edebiyatımız"ı çok iyi öğrenmiş ve bu edebiyata gerçek değerini vermesini bilmiştir.

Bize göre, o, Ortaçağ Türkmen edebiyatının genellikle Arap ve Fars dillerinde üretilmesinin sebeplerini doğru olarak açıklamıştır (*Kulmuhammetov; 1926-11:5-9*).

Edebiyatçı âlimin "Türkmen klâsik şiiri XVIII. asırdan başlar" demesi de teorik olarak doğrudur (*Kulmuhammetov. 1926-vA Kasım*).

Bu görüşlerinin yanısıra onun "Sayatlı Hemra Destanı"nı 1927 yılında Aşgabat'ta "Türkmen Halkının XV Asırdaki Ahvallerini Anlatan Destanlardan Sayatlı Hemra" adıyla neşrettirmesi de dikkat çekicidir. Kulmuhammetov'un böyle demesinin belli bir sebebi vardı. Daha sonraları Prof. Haluk Göroğlu, bu destanın "Gorkut Ata Kitabı"nm peşinden tıpkı onun özelliklerine uygun olarak üretildiğini inandırıcı bir şekilde ispatladı (*Köroğlu, 1976*).

Bir misal daha... Biz, Hindistan'da yaşamış özgün Türkmen şairi Bayram Han'ın gün ışığına 1960'lı yıllarda çıktığını kabul ediyorduk. Fakat Kulmuhammetov, böyle bir şairin yani Bayram Han'ın varlığını ta o yıllarda biliyormuş...

Türkmen halkının edebî geçmişini öğrenmekte ve araştırmakta Kulmuhammetov'un yaptığı hizmetler saymakla bitmez. Şimdiki Türkmenistan İlimler Akademisi Elyazmaları Fondu (Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü)'nun temellerini atanlardan birisi de Kulmuhammetov'dur dersek, herhalde yanılmayız. O, Leningrad'ta tahsil görmekte iken, hocaları Samoyloviç ve Barthold'un yardımlarıyla yaz tatillerinde Türkmenistan'a gelip halk arasından elyazması eserler toplama işini devam ettirmiştir. Bir defasında Lebap dolaylarından 70'e yakın elyazması eser toplayarak, o zamanların Türkmen Kültüryeti Enstitüsü'ne teslim etmiştir. Daha sonra bu Enstitü'de işe başlayan Kulmuhammetov'un söz konusu elyazmaların ayrıntılarıyla incelenmesine başlatılan "Orta Asya Edebî Miraslarına Dair Materyaller" adlı kitabı, 1931 yılında Aşgabat'ta Rusça olarak yayımlanıyor. Fakat yazarının "karalanması" sebebiyle, o dönemdeki ede-

biyatçılar kadar sonrakiler de bu kitabın yanına yaklaşımdan ve bu bilgilerden yararlanmaktan çekinmişlerdir.

Bizim Abdülhakim Kulmuhammetov'un hayatı ve sanatı konusunda yayımlanan çalışmalarımızda, onun bir âlim olarak yazdığı makalelere ve kitaplara, ilk bilgiler göz önüne alınmak suretiyle ilk defa temas edilip geçilmiş, sadece bazılarında geniş şekilde bilgi verilmişti. Bu çalışmamızda ise biz, âlimin "edebiyat ilmi"ne ilişkin makaleleri hakkında incelemelerimizi daha detaylı olarak sürdürmeyi uygun gördük. Çünkü Türkmen dil bilimi sahasının tarihi belli ölçüde incelenmiş ise de, edebiyat sahasının tarihi, özellikle de sona ermekte olan XX. asrın "başlangıç devri" gerçek yönleriyle ve samimî olarak araştırılmamış, el sürülmemiş bir tarla gibi sahipsiz kalmıştır.

Bu devrin bütün yönleriyle açığa çıkarılmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmak amacıyla, A. Kulmuhammetov'un edebiyat teorisi, edebî dil, edebiyat tarihimiz ve edebiyatımızın tanınmış temsilcileri konusunda verdiği bilgilerin, bunların yanısıra öne sürdüğü görüşlerin üzerinde duracağız. Bu kapsamda âlimin çalışmalarının hepsine değil de, 1926-1928 yılları arasında yayın organlarında çıkan makalelerin bazılarını ve ayrıca eski şairlerimizin eserleri kitap halinde yayımladığında onun yazdığı sözbaşı yazılarına yer vereceğiz.

Buhara Medresesi'ni, İstanbul Üniversitesi'ni ve St. Petersburg Üniversitesi'ni bitirerek ilim ve eğitimini tamamlayan A. Kulmuhammetov'un "edebiyat teorisi" bakımından yetkinliğinin, yaşadığı dönem için çok yüksek oluşu derhal göze çarpıyor.

O, "G.V. Plehanov'un çalışmalarından içtenlikle söz ediyor, halkını çağdaş olmaya çağırıyor, ilgili organların edebiyat konusunda verdiği kararları ustalıkla meslektaşlarına açıklıyordu (*Kulmuhammetov, 1926-1*).

Bir gazetenin üç sayısında yer alan "Edebiyatımız Hangi Yol ile İlerlemeli" adlı bu makalesinde, Dünya edebiyatının gelişim tarihindeki akımlardan bahsedip, klâsisizm akımının ilk önce Grek (Yunan) edebiyatında ortaya çıkmış olduğunu belirtiyor. Edebî akımların içeriklerini doğru olarak tesbit ediyor, tanınmış temsilcilerini gösteriyor".

O, klâsisizm terimi ile bağlantılı olarak şairleri "başkalarına numune ve emsal olan şairler demektir" şeklinde tanımlayarak, edebiyattaki bir gerçeği o yıllarda vurgulamıştır.

Türkmen Edebiyatında diğer akımlar hakkında verilen ilk bilgiler de A. Kulmuhammetov'un bu makalesindedir: "Klâsisizm akımı edebiyat gündeminden çıktıktan sonra; 1-Rasyonalizm, 2-Sentimentalizm, 3-Romantizm, 4-Realizm, 5-Sembolizm, 6-Naturalizm, 7-Modemizm, 8-Fütürizm... gibi çeşitli akımlar ortaya çıkmıştır."

Edebiyatçı alim edebiyat terimi, edebiyatın konusu, içeriği, hizmeti, edebiyat ve sanat eserleri hakkında kaleme sarıldığında, görüşlerini derinleştiriyor, toparlıyor, kesin tespitler, doğru neticeler çıkarıyor. Yine aynı makaleden aktarıyoruz:

"Edebiyat kelimesi Arapça bir kelime olup, edep sözünün çoğuludur. Edep sözü ise terbiyelilik, güzellik, söz ustalığı, ve başka kişiler ile iyi ilişkilerde bulunmak gibi anlamları içine almaktadır. İşte bu anlamları sebebiyle Araplar, edep sözünün kapsamını edebiyat biçiminde genişleterek hikâyelere, şiirlere, kıssalara ve masallara ad olarak koymuşlardır. Çünkü bunlar halkın yüreğine, duygu ve düşüncelerine terbiye, incelik ve ustalık vermekte olan nesnelere. İşte bu "edebiyat" sözü bizde (genellikle İslâm aleminde) Araplardan yukarıda açıkladığımız anlamı ile alınarak şiir, hikâye, destan ve masal gibi halkın bizzat ürettiği ürünleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır."

"Sanat eseri sözü ile, insan eliyle üretilen

nesnelere ifade ediliyor. İnsan eliyle üretilerek meydana çıkarılan nesnelere, insan hayatındaki ihtiyaçları karşılamanın yanısıra, insanların duygularına tesir edecek özellikte yazılmış veya yapılmış olsalar, bu, güzel sanat' olur. Ustalık gösterilerek en güzel biçimde yazılan eserlerin dinleyenlerin ruhlarında büyük tesirler bıraktığı, herkese malumdur."

Âlimin Sankt-Petersburg'dan yazarak gönderdiği ve gazetenin tam altı sayısında yer alan (*Kulmuhammetov, 1928-1:25 Nisan*) makalesinde edebiyat ilminde kullanılan "usul" terimi, şu cümlelerle açıklanıyor: "Bu (usûl), edebiyat ilminin ilkelerini belirten temel bir meseledir. Sözü duyulmuş ve söyleyişte gücünü arttırmak ve yanlışlardan korunmak yolları ile birlikte, düzgün ve doğru söz söyleme kurallarını en yüksek dereceye getirmeyi amaçlar. Sözün asıl özelliklerini gösteren yollara "usûl" deniliyor. Avrupa halklarında ise "metodika literatürü" diyorlar".

Bilindiği üzere, edebî usûl (metod), günümüzde, edebiyat teorisinin karmaşık meselelerinden birisidir.

A. Kulmuhammetov, edebiyat ilmine ait terimleri üreten ve çok sayıda geleneksel söze ilk olarak ilmî terim mânâsını yükleyen bir âlimdir. Bu iş, 1920'li yılların şartlarında kolay bir görev değildi:

"Şairlerimizin yazdığı veya söylediği nazımlı ve uyumlu sözlere farkına varılmadan şiir, beyit, gazel gibi adlar verilmiş, "goşğı" (şiir) denilmemiştir. "Goşğı" terimini, şiirin mânâsını bütünüyle tutmasa da, Türkmen yayın organlarında ilk önce ben kullandım. Üzülerek söylüyorum ki, halkımız şaire "goşguçı", şiire "goşğı" demediği için, terim tutmadı. Buna, benim yayın organlarında yazdıklarımın hepsinde "goşğı" ve "goşguçı" terimini kullanmış olmam şahittir."

Yazar daha sonra, bu sözlerin halk içindeki kullanılışlarını göz önünde tutarak "şair" sözüyle "tanınmış şair", "goşguçı" sözüyle de "taşralı şairi" anlattığını ifade ediyor. Günümüzde, Türk-

mencede şair sözü, âlimin belirttiği anlamda olup, şiir ve goşgu terimleri anlamdaş sözlerdir. Goşguçü sözü ise başka bir anlamda kullanılıyor.

Edebiyatçı âlim, sevgi konusunda yazılan "Tahir ile Zühre", "Şahsenem ile Garip" gibi âşıkâne destanları "roman" diye adlandırıyor, sadece "Göroğh", Yusuf-Ahmet" gibi kahramanlık, yiğitlik, vatanseverlik konulu destanlarımıza "destan" adını veriyor (*Kulmuhammetov 1926-11*).

Edebiyatçı âlim, çağdaşı olan şairleri Türkmen millî edebiyat usullerini kullanmakla birlikte, Fransızların "Viktor Hugo", İngilizlerin "Şekspir", Almanların "Şiiler", Rusların "Puşkin", hiç olmazsa Tatarların "Abdullah Tukay", Azerbaycanlıların "Sabur" gibi şairlerinin sanatını öğrenmeye çağırıyor.

Üzerinden 70'den fazla yıl geçmiş olmasına rağmen, A. Kulmuhammetov'un yukarıda örnek verdiğimiz görüşlerinin pek çoğu eskimemiş, "kem talihin imtilanı"na karşı büyük bir güçle göğüs germiştir. Bunların bir kısmı ise, başka sözler ile karşılanarak edebiyat teorisi kapsamında bugünkü kitaplarda tekrarlanıp kullanılmaktadır.

Türkmen Edebiyatı'ndan söz edildiğinde, A. Kulmuhammetov, hakikati ifade etmek yolunda tanınmış âlimler veya kendi hocaları ile tartışmaya girmekten çekinmiyor:

"Türkmen Edebiyatı'nın tarihine derinlemesine bakacak olursak, IX. asırdan başlayarak, yazma eserler gözümüze çarpmaktadır. Daha açık olarak belirtmek gerekirse, Türkmen edebiyatını "Dede Korkut Kitabı"ndan başlatsak, (büyük akademisyen Barthold bu eserin yazılış tarihini XIV asır olarak tahmin etse de) kitabın dili ve bazı tarihi deliller, bunun IX. veya X. asrın içinde yazılmış olduğunu açık olarak göstermektedir (*Kulmuhammetov. 1926-1:7 Kasım*).

St. Petersburglu âlimler V. V. Barthold ve A. N. Samoyloviç, A. Kulmuhammetov'un asistan-

lık yıllarında hocaları idiler.

Edebiyatımızın gelişim devrelerine edebî eserlerin yazıldığı dil ve tarihi kaynakları çerçevesinde yaklaşmak, A. Kulmuhammetov'un çalışmalarının hepsi için geçerli olan bir metoddur. Meselâ o, Alişir Nevaî'nin "Muhakemetül-Lügateyn" adlı inceleme eserini ilk önce 1925 yılında Aşgabat'ta Türkmen lehçesinde yayımlayıp halka ulaştırıyor ve böylece ilmî Nevaîşinaslığın temelini atıyor. Kitap, büyük akademisyen Samoyloviç'in yüksek övgüsüne mazhar oluyor. A. Kulmuhammetov, eserde, Nevaî'nin şahsiyetine gerçek değer veren bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre: "Mir Ali Şir Nevaî, Orta Asya'daki bazı âlimlerin onu "Özbek" saymaya çabalamalarının tam tersine, henüz Özbek adının tarih sahnesine çıkmasından ve Türkistan'da duyulmazdan çok önce, Orta Asya'da nüfuzları ve şöhretleri ile taranmış olan Türklerin "Barlas" boyundan olup, umumî Türk edip ve şairidir."

Ancak Türkmen âlimleri, A. Kulmuhammetov'un bu meselede attığı adımları, sonraları devam ettirmeyi başaramadılar.

Yukarıda söylediklerimizi tamamen delillendirmek amacıyla, A. Kulmuhammetov'un, Nevaî'nin kitabına yazdığı giriş yazısını tâ başından okuyup görelim. Günümüzde, Kulmuhammetov'un çalışmalarının istenildiği zaman bulunamayan nadir eserler olduğunu, üstelik de Arap harfleriyle yazıldığını göz önünde tutarak, ele aldığı meseleler ile ilgilenen alimlerin işini kolaylaştırmak için onun görüşlerim alıntı şeklinde vermeyi uygun görüyoruz (*Kulmuhammetov, 1925*):

"95. hicrî ve 717. milâdî yılda bütün Türkistan Araplar tarafından ele geçirildikten, özellikle Türk halklarının İslâm dinini kabul etmelerinden sonra, hem dinî hem de siyasî her türlü yazılar Arap alfabetiyle yazıla gelmiştir. Milâdî 893 yılında Buhara'da kurulan Sâmanîler hükümeti zamanında İran milleti uyanıp İran edebiyatı tesirini göstermeye başlamıştır. Arapça kitaplar Fars-

çaya tercüme edildiği gibi, Farsça kitaplar da yazılmıştır. Bu devirde Pudakî, Dakikî, Şekik, Balhi, Hisrivanî, Ebulsekak Kesayî gibi Farsça yazan büyük yazar ve şairler yetişmiştir.

Hükümetin Sâmânilerin elinden Türkmenlerin eline geçtiği günden başlayarak, milâdî 999'dan günümüze kadar hâkimiyet (Farsların elinde değil) Türklerin elinde kalmış ise de, dinî ve kültüre! yönden Arap ve Fars dilleri önde olduğu için Türk hükümetleri Fars dilini edebî dil olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle Türkler arasında da her türlü şiir ve diğer eserler Fars dilinde yazıla gelmiştir. Gaznelilerden Sultan Mahmut kendisi Türkmen boyuna mensup olduğu hâlde, büyük masraflarla Fars kökenli Firdevsî'ye İran "Şehname"sini yazdırmıştır.

Türkmenlerden Saltıklar (Selçuklar) hükümeti zamanında da resmî dil Farsça idi. Fakat bunların Anadolu'da devlet kuran bir parçası olan Osmanlılar'da Türk dili resmî dil olarak kullanılmıştır.

1369 yılında Emir Temir (Emir Timur) tarafından Orta Asya'da kurulan büyük Türk devletinde de yan Farsça "Çağatay Türkçesi" işletilmiş, genellikle Fars dili revaç bulmuştur. Emir Timur, "Tüzük" adlı eserini Türkçe yazmıştır.

1430'lu yıllarda, hususen Sultan Hüseyin Baykara ve Babür Şah devirlerinde ise Türk dili güçlenmiş, Türkçe yazan edipler ve şairler ortaya çıkmaya başlamış, meşhur Babür Şah da Türk dilinde "Tüzük" adlı bir kitap yazmıştır. Yine o devirde Türk dilinde sayısız ilmî ve edebî kitaplar yazarak kendisini kabul ettiren Mir Ali Şir'i görüyoruz.

Mir Ali Şir'in "Türkçesi" tarzında, kendisinden önce olduğu kadar ilk zamanlar kendisinden sonra da hiçbir kişi böylesi güzel bir edebî Türkçe yazabilmiş değildir. O zamanlar Horasan'ın merkezi olan Herat'ın hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara, ilim ve sanat adamlarını himayesine almış, böylece "gutar" adı verilen pek çok sa-

nat adamı ortaya çıkmış, özellikle de şiir ve edebiyat büyük bir gelişme göstermiştir. Bu aydın insanların ve şairlerin pek çoğu Farslardan ibaret idi. Onlar, Türk aydınlarına ve şairlerine karşı Türk dilini aşağılayacağı tavırlar içinde idiler. Türk aydınlarının temsilcisi Ali Şir Nevaî olup, Fars aydınları ile aralarında pek çok mücadele ve tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların konusu dil ve edebiyat idi. Mir Ali Şir en sonunda Fars diline karşı Türk dilini korumak ve üstünlüğünü göstermek amacıyla, bizim elde edip yayımlamak istediğimiz 'muhakemetül-Lugateyn' adlı kitabını yazmıştır."

A. Kulmuhammetov'un yukarıya aldığımız görüşlerinde de ifade edildiği gibi, dil meselesi, edebiyat tarihinde daima büyük bir yer edine gelmiştir. O, Ali Şir Nevaî'nin açtığı yoldan yürüyerek çağdaşı olan aydınlardan "ana dilimiz"e büyük bir sorumluluk içinde yaklaşmalarını istiyor:

"Yazılacak olan şiir ve edebî metinlerde şiir sanatı ve sanat dikkatli şekilde göz önünde tutulmakla birlikte, dil ve terim zenginliğine daha çok önem verilmelidir. Yazılacak olan her şiir ve edebî metin, günümüzün diline bir zenginlik ve katkı sağlasın; mevcudun üzerine az çok bir şeyler katsın" (*Kulmuhammetov, 1926-1:4 Kasım*).

Âlimin edebiyat tarihini ele alan makalelerinde, ilk defa millî edebiyatımızın eski devirlerinin tanınmış temsilcilerinin adları veriliyor:

"XIV. asrın yansından başlayarak XVI. asrın tam ortalarına kadar Doğu Anadolu, İran ve Kafkaslar'da hüküm süren Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin hükümdarlarından Emir Cihan Şah ve Sultan Yanup (başka şekilde okunamadı, Yakup veya Yakut olması da mümkün... M.S.) gibilerin Türkçe ve Farsça şiirleri olup, devirlerinde daha başka Türkmen yazar ve şairleri de yetişmiştir. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen devletleri yıkılıp İran'da hâkimiyet Safevîlerin eline geçtikten sonra da, Türkmen lehçesinde yazan edip ve şairler olmuştur. Safevîler dey-

letini kuran Türkmen yeğeni Şah İsmail'den başlayarak, bu devirde de meşhur "Hanhanan" Bayram Han, İskender Beg Muni ve Mirza Barhurdar Türkmen Gerahi gibi Türkmen yazar ve şairlerinin Türkmen ve Fars dillerinde eserleri vardır" (*Kulmuhammetov, 1926-1:4 Kasım*).

Ancak uzun yıllar boyunca bizim âlimlerimiz XVIII-XIX, asır edebiyatını incelemekle yetine geldiler. A.G. Kulmuhammetov'un metodlarına ve verdiği örneklere başvurmazlar, daha doğrusu bundan daha öteye gitmeye cesaret edemediler.

İlk edebiyat âlimimiz A. Kulmuhammetov'un ta 1920'li yıllarda XVI. asır göz önünde tutarak "İşte, o zamanlarda yetişen Türkmen edip ve şairlerimizin en ünlülerinden birisi Fuzulî'dir. Fuzulî, Türkmen'in Bayat boyundandır. Onun meşhur "Divan"ı günümüzde de okumayazma bilen her Türkmen'in evinde bulunmaktadır. Bu divan, eski tip mekteplerimizde de ders kitabı olarak okutuluyordu." şeklinde yazmasına bakılmadan, Süleyman Muhammet Fuzulî (1494-1556)'nin durumu da tıpkı Ali Şir Nevaî'ninki gibi olmuştur.

A. Kulmuhammetov, geçmiş edebiyatımızın araştırılması gereken belirli sahalarına işaret ediyor: "Mısır'daki Türk devletleri zamanında Türkmen dilinde yazılan bazı eserlerin varlığı doğrultusunda bilgiler vardır" (*Kulmuhammetov, 1926-1:7 Kasım*).

Gerçekten de 1250 yıllarında Mısır'da hâkimiyeti ele geçiren Memlüklerin ilk hükümdarı Aybek'in Türk asıllı olduğunu biliyoruz. Fakat Memlükler devrinde yazılmış olan bazı Türkçe-Arapça tercüme sözlüklerin ortaya çıkarılması bir yana, edebiyat konusunda şimdiye kadar yapılan bir çalışma yoktur.

Âlim yukarıda başvuru makalesinde ve diğer bazı çalışmalarında, edebiyatın gelişim tarihinde Ali Şir Nevaî tarafından temelleri atılan "Çağatay devri"nden söz ediyor ve şunları kay-

dediyor: "İşte, bu Çağatay edebiyatının tesiriyle ortaya çıkan edebiyatı ve onun öncüsü durumunda Devletmehmet Azadî'yi görüyoruz. Azadî, Nadir Şah ile devirdeştir. Mahtumkulu gibi büyük bir şairi yetiştiren baba olmakla birlikte, kendisi de güçlü bir şairdir."

Âlim, bu tespitten sonra Azadî'den tâ XIX. asrın son yarısına kadarki devirde yaşamış olan Mahtumkulu, Magrupî, Seydî, Zelifî, Gayıbî, Nepesî, Şeydayî, Talıbî, Zinharî, Allahî, Metecî (Muhtacî), Kemine gibi şair ve ediplere temas ediyor. Mahtumkulu 'nu; Çağatay edebiyatının ve "eski Türk şeyhi" meşhur Türkistanlı Hoca Ahmet Yesevi ile onun yolunu izleyen (XVIII. asrın sonlarında büyük ün kazanmış) Türkmen şeyhi Niyazgulu Niyazî'nin edebî hususiyetlerini benimseyerek, XVIII-XIX. asır Türkmen edebiyatının öncüsü olan, diğer Türkmen şairlerine de öncülük eden büyük bir şair olarak kabul ediyor:

"Eski edebiyatımızın sayfalarına dikkatlice bakacak olursak, hem sanat ve sistem, hem de çizgi ve düşünce açısından güçlü bir akım görüyoruz. Bu akım, Mahtumkulu'nun edebî, ahlakî şiirleriyle Türkmen edebiyatında açtığı çığırdır. İşte bu yol ve bu usûl, Mahtumkulu'nun devrinde yaşayanların yanısıra, kendisinden sonra gelen Türkmen şairlerinin de dahil oldukları bir mektep olmuştur. Mahtumkulu'nun açtığı çığırdan yürüyenler bu çizgi ve usûlde eserler vermişlerdir."

A. Kulmuhammetov, XVIII-XIX. asırları, "Eski Türkmen Edebiyatı'nın güller açan devri" olarak değerlendiriyor ve Klâsik Türkmen Edebiyatı'nın böylesine yüksek bir dereceye ulaşmasının sebebinin şu cümlelerle açıklıyor:

"O devirdeki Türkmen şairleri ve Türkmen edipleri, o devrin ve o devirdeki cemiyetin ruhuna azık olacak ve gönlüne yarayacak şekilde bir edebiyat ortaya koymuşlardır. Bu edebiyat, duygu ve düşünce açısından halka yaradığı kadar, sanat, ustalık, sistem ve stil açısından da Türk-

men halkının istek ve dileklerine cevap vermiştir." Âlim bu umumî bilgileri ve neticeleri ileri sürmenin yanısıra, "Mahtumkulu, Seydî, Zelilî gibi şairlerimizin edebî-ahlâki-mistik şiirleri, Nepesî ve Şeydayî gibi şairlerimizin aşk ve lirizm taşıyan gazelleri, Kemine gibi şairlerimizin hicvî-mizahî halk hikâyeleri ve şiirleri" şeklinde yazmak suretiyle onların asıl üreticilik özelliklerini doğru olarak tespit etmektedir (*Kulmuhammetov, 1926-11:29 Eylül*).

1926 yılında klâsik edebiyatımızın temsilcilerinden olan üç şairin şiirleri özel kitaplar hâlinde yayımlanıyor. Bu yayınlardan birisi büyük Mahtumkulu'nun (yayıma hazırlayan: Berdi Kerbabayev. Kitapta şair hakkında giriş yazısına yer verilmemiştir, bu düşündürücüdür), diğer ikisi ise Seydî ve Zelilî'nindir. (Bu iki yayındaki şiirleri Kulmuhammetov toplamış ve giriş makalesi de yazmıştır) (*Kulmuhammetov, 1926, III*).

Âlimin bu çalışmalarında tarihlerle ilgili verilen sayısal bilgilerin biraz karıştırılmasına, bazen de birbirleriyle yer değiştirilmesine rağmen, bu rakamları karşılaştırmak suretiyle Seydî'nin hicrî XII. asrın sonlarında, Zelilî'nin ise hicri XI-II. asrın başlarında doğmuş olduğunu anlamak zor değil. Bu makalede ayrıca ilk defa Zelilî'nin hayat hikâyesine ait kesin bilgiler veriliyor:

"Türkmen ulusunun Göklen boyundandır. Göklenlerin de Gerkez uruğundandır. Zelili, Türkmen'in Ünlü şairi Mahtumkulu'nun yeğenidir. O zamanlar Göklenler Garrıgala (Karrıkale)'da oturuyorlardı. Zelilî de orada doğmuştur. Mahtumkulu'nun vefatından önce kendisinden terbiye almıştır.

Milâdî 1812 (Hicrî 1230) yılında Amuderya Türkmenleri, Sultan Niyaz Bey adlı bir kişinin önderliğinde Buhara emiri Mir Haydar'a karşı isyan etmişler, ancak Türkmen beylerinden birisinin ihaneti yüzünden yenilmişlerdi. O zamanlarda Hive Hanlığına kaçan meşhur şair Seydî de burada tutunamayarak Karrıkale'ye gelmiş ve

Zelilî ile ahiret dostu olmuştu. Seydî ile Zelilî sürekli olarak birbirlerine şiirler ve türküler söylerlerdi. Mahtumkulu ve Seydî gibi iki büyük şahıstan eğitim alan genç Zelilî, sonuçta büyük şairlerden birisi olmuştur.

1817 yılı civarında Hive hanı Muhammet Rahim, Göklenlerin yurdunu basıp çoğunu esir ediyor ve Hive'ye götürüyor. Bu esirlerin arasında Zelilî de bulunmaktadır. Seydî ise her nasılsa Arkaç'ta kalmıştır. Ancak her zaman haberleşmişler, şiirler söylemişlerdir. Muhammet Rahim'in ölmesiyle birlikte Özbek beyleri arasında hanlık çekişmelerinin başlamasından sonra 1824 yılında, Göklen Türkmenleri Hive'den kaçarak kendi yurtlarına döndüler. Onlarla birlikte Zelilî de döndü, 50-60 yaşlarında vefat etti. Zelilî'nin bütün şiirlerini içine alan büyük hacimli, bir "Divan'ının var olduğunu işitmiş olsak da, bu şimdikiye kadar bulunamamıştır. Belki bir gün gelir, o da ortaya çıkar."

A. Kulmuhammetov, Seydî'nin şiirler kitabına yazdığı bu sözbaşı yazısında, şairin Ersarı Türkmenlerinden olduğunu, şimdiki Lebab vilâyetinin Garabekavul ilçesinde doğduğunu söylüyor ve onun Zelilî ile olan ilişkilerini daha da açığa çıkarıyor:

"Sultan Niyaz baskına uğradıktan sonra Türkmenlerin ileri gelenlerinden bazıları Afganistan'a, bazıları da Hive'ye kaçmışlardır. Bu şekilde Seydî de Buhara hükümetinin düşmanı olan Hive hanlığına kaçmıştır. Hive'de de tutunamayarak, Zelilî'nin daveti üzerine Arkaç'a gelmiş ve orada yaşamıştır."

Edebiyatçı âlim, Seydî'nin sanatına mahsus olan iki özelliği, şu cümlelerle ifade ediyor:

1-) "Seydî, Türkmen şairlerinin büyüklerindedir. Türkmen şiiri tarzında (geleneksel millî Türk şiiri...) şiirler üretmesinin dışında, İran ve Buhara'daki Farsça şiirler tarzında da şiirler yazmıştır."

2-) "Seydî bir yandan komutan olarak savaş-

larda büyük rol oynarken, diğer yandan Türkmenlerin kahramanlık duygularını işleyen şiirleri ile onları gayrete getirip genellikle Buhara ordularına saldırılmasına sebep oluyordu."

"Kendisi bahtsız bir kişi olup, ömrü kaçmak ve göçmek ile geçer." Seydi, son demlerine kadar şairlik geleneğine bağlı kalmıştır. "Seydi esir düşüp öldürülmüştür. Ölümünden önce söylediği hicran dolu bir şiiri çok meşhurdur." Bu şiir, onun "Gal İndi" adlı şiiridir. Şair o sıralar 62 yaşında imiş.

A. Kulmuhammetov bu yayınları hazırlarken yararlandığı kaynakları da belirtiyor. Seydi'nin şiirler kitabının sonunda şu cümleler bulunuyor: "Hicri XIII. asrın ortalarında, Türkmen'in Ersarı uruğundan olup, o zamanlar Türkmenistan'ın bütün ilçelerinde hatta Etrek ve Gürgen'de dolaşan üstadımız Hakberdi MAHTUM'un çeşitli meseleler konusunda yazdığı "Beyaz" adı verilen elyazma eserinden yeterince faydalandık."

Âlim, bundan başka da, bu çalışmasında "Molla Ali adlı bir Türkmen şeyhi"nin parça parça elyazmalarından, Türkmen'in Sarık boyunun önceki ham "Abdulkerim Han"dan ve yine o boydan edebiyata hevesli "Ardana Beg" adlı yaşlı kişilerin ağız mâlumatlarından" bölüm bölüm yararlandığını yazıyor.

SONUÇ

A. Kulmuhammetov'un geçmiş edebiyatımız ve tanınmış temsilcileri konusunda verdiği bilgilerden ve ileri sürdüğü görüşlerden anlaşıldığı gibi, o, ilim gündemine yeni yeni olguları taşımış, çeşitli meseleleri ilk defa ele almış ve genellikle doğru çözümlere ulaşmıştır. Bunun gerçekten de böyle olduğunu, bu yazımızın muhtevası içinde âlimin çalışmalarından tespit ettiğimiz çok sayıdaki bölümler ile karşılaşan her âlim anlayacaktır.

İlk edebiyat âlimimizin ilmî araştırmalarını bütünüyle yayımlayarak okuyuculara yetirmek

ise, geleceğin işi...

Cümlelerimizi bitirirken, bir meseleyi daha okuyucularımızın dikkatine sunmak istiyoruz. Orijinal ilmî fikirlerini ve topladığı bazı değerli bilgileri bütünüyle kullanmış olsalar da, A. Kulmuhammetov'un 1930'lu yılların başında "milletçi", "halk düşmanı" gibi çeşitli ithamlarla ağır şekilde suçlanıp öldürülmesi ve adının silinmesi yüzünden, önceki edebiyat âlimlerimiz onun çalışmalarına malûm şartlar dolayısıyla başvuramamışlardı. Bu durumlardan habersiz kalmış son dönemlerde yetişen edebiyatçılarımız ise, bunları kendi hocalarının-öğretmenlerinin fikirleri olarak kabul ettiler. Çünkü A. Kulmuhammetov'un çalışmaları kütüphanelerin, arşivlerin kapalı bölümlerine geçirildiği için, son araştırmalarda kaynak olarak kullanılmamışlardır. Öte yandan siyasî bakımdan karalanan âlimin çalışmaları hakkında, o zamanlar olumlu söz etmek bile asla mümkün değildi.

Görüldüğü üzere A. Kulmuhammetov'un halkı için gerçekleştirdiği hizmetler hiç de az değil. Fakat bir devirde yanlış kabul edilen bazı yönleri yüzünden günümüze kadar onun bütün hizmetlerinin üstüne bir çizgi çekilip gelindi. Bağımsız Türkmenistan devletinin kurulmasıyla birlikte A. Kulmuhammetov gibi önceleri haksız yere suçlanan ve unutturulan şahsiyetlerin ikbalini yeniden araştırmaya, onların çalışmalarına gerçek değerlerini vermeye geniş yollar açıldı. 1930'lu yıllarda yapılan yanlış değerlendirme ve hüküm süren "gerçek dışı" tutum ve davranışlar sebebiyle, günümüze kadar A. Kulmuhammetov'un sanatı, fikri ve edebî alanda yaptığı çalışmalar yüksek okulların ve orta mekteplerin programlarında, okul kitaplarında lâayık olduğu yeri alamadı. Gerçekte ise onun eserlerini incelemeyen Türkmen edebiyatının 1920'li yıllardaki gelişmesini göz önüne getirmek asla mümkün değildir. Bu açıdan gelecekte onun hayatı ve sanat çizgisi ilmî çerçevede incelenerek sanat mirasının en iyi örnekleri halka ulaştırılmış olsa, gerçek-

ten adaletli bir görev yerine getirilmiş olur.

Türkmenistan'ın hürmetli devlet başkanı Türkmenbaşı'nın talimatlarıyla, günümüzde ilim adamlarımız tarafından, en eski devirlerden başlayarak, "Bağımsız/Tarafsız" devrimizde üretilen eserlere kadar hepsini içine alan çok ciltli, dizi dizi kitaplardan ibaret Türkmen Edebiyatı Tarihi yazılıyor. Edebiyat tarihimizin yeniden yazılan ciltlerinde Abdulhakim Kulmuhammetov'un edebi eserlerine gerekli yeri verirsek, fikir ve eserlerine başvurarak onun edebiyat ilminde âlim olarak hakkını verirsek çok adaletli bir görevi yerine getirmiş oluruz.

Abdulhakim Kulmuhammetov gibi eski tanınmış âlimlerimizin, yazarlarımızın kendi halfanın millî kalkınması konusundaki arzularının hayata geçirilmesini, adaletin yerine geldiği bu

devirde yaşamakta oluşumuz, bunun böyle olması gerektiğine hiç şüphe bırakmıyor.

* Makaleyi Türkmen Türkçesinden aktaran Araştırma Görevlisi Sayın Yusuf Akgül'e samimi teşekkürlerimi sunarım. (M.S.)

(1). Aktaranın Açıklaması:

A. Kulmuhammedov gibi Türkmen kimliği ve Türkoloji yönü öne çıkan bir bilim ve mücadele adamını ele alan bir inceleme yazısının bu cümlelerle başlaması okurlarımızı şaşırtmamalıdır. Çünkü çok uzun bir süre devletsiz bırakılan Türkmen halkının bu durumdan kurtulabilmesi ve Çarlık Rusya'sına direnebilmesi için, o dönem Türkmen aydınları, Sovyet ipine sarılmışlar, ancak bu ipin ileride kendilerini boğacak bir urgan olacağını hiç hesap etmemişlerdir.

KAYNAKLAR

- ABDULLİN (1927), **Yusup-Ahmet (Drama)**, Aşgabat
- ANSİKLOPEDİ:I, **Türkmen Sovyet Ansiklopedisi, I.Tom.**, Aşgabat
- ANSİKLOPEDİ:II (1979), Türkmen Edebiyatının Tarihi, IV.Tom., Aşgabat
- ARŞİV:I, SSKP-MK'ne bağlı ML'nin Türkmenistan Bölümü Arşivi, Fond:51, Yazı: 7, İşÇ 155
- BAYRAMMIRADOV, K. (1970), **Sövesçen Edebiyat Uğrunda**, Aşgabat,
- BÖRİYEV K.A. (1926), A.Kulmuhammetov, **Umit Yalkımları, Sözbaşı yazısı**, Aşgabat
- ESER: I (1963), **Za Sovetskiy Türkistan**, Taşkent,
- ESER: II (1931), **Materyali Türkmenkulta**, Türkmenistan İlimler Akademiyasının Merkezi İlmî Kitaphanası, R:176,
- HOCAYEV, Feyzullah (1970), **İzbrannıye Trudı**, Tom: I, Taşkent,
- İŞANOV.A. (1969), **Buharskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika**, Taşkent,
- KÖROĞLU.H.G. (1976), Oguzskiy **Geroičeskiy Epos**, Moskva
- KULMUHAMMETOV A.(1925), Ali Şir Nevai, **Muhakemetül-Lügateyn, Sözbaşı yazısı**, Aşgabat
- KULMUHAMMETOV A. (1926-1), Şahırlarımızın Yumşısı, **Türkmenistan Gazetesi**, Aşgabat, 1-4 Kasım

- KULMUHAMMETOV.A. (1926-II) Edebiyatımız Ne Yol Bilen İlerlemeli, **Türkmenistan gazetesi, 3 sayı**, Aşgabat, 29 Eylül-5 Ekim)
- KULMUHAMMETOV (1926), Seydi, **Goşgular, Sözbaşı yazısı**, Aşgabat KULMUHAMMETOV A. (1927), **Sayatlı Hemra Destanı, Sözbaşı yazısı**, Aşgabat
- KULMUHAMMETOV A. (1928-I), Doğru Düşünceli Edebiyatçılar Üçin Yazıpdım, 4 Nisan-25 Nisan 6 sayı, **Türkmenistan Gazetesi**, Aşgabat
- KULMUHAMMETOV A. (1928-II), **Türkmenistan Gazetesi**, 25 Ocak, Aşgabat
- KULMUHAMMETOV A. (1930), **Türkmenistan Gazetesi**, 6-7 Temmuz, Aşgabat
- SAMOYLOVİÇ. A.N. (1928), **Mir Ali Şir, Sbornik**, Leningrad,
- SÂHEDOV G. (1929), Türkmen Millî Çeper Edebiyatı, **Turkmenskaya İskra**, Aşgabat, 21-22, 26-26-28 Mart
- SOLTANOV ALLABERDI (1991), **Siyasi Söhbetdeş**, No:I, Aşgabat
- ŞAMIRADOV V (1971), **Yigirminci Yılların Türkmen Edebiyatı**, Aşgabat
- TAÇNAZAROV O. (1931), Litso Vraga, **Türkmenovedeniye, No:5-6,7-9**, Aşgabat
- TUMANOVIÇ O.B. (1926), **Türkmenistan I Türkmen**, Aşgabat
- USPENSKIY-BELYAYEV V. (1970), **Turkmenskaya Muzıka, Tom:I**, Aşgabat
- VELTMAN A. (1926), **Novıy Vostok**, Moskva

THE OPPRESSED TURKMEN INTELLECTUAL IN THE SOVIET PERIOD: ABDULHAKIM KULMUHAMMETOV

Prof. Dr. Muratgeldi SOYEGOV
International Turkmen-Turkish University
The Department of Turkmen Language and Literature

ABSTRACT

In this research you will read about the adventures of one the oppressed sons of the Turkmen people Abdulhakim Kulmuhammedov. Nobody could ever talk about him and Kumushali Boriyev, Muhammed Geldiev, Allahkulu Karahanov, Gurban Sehedov for the last 60 years because they were labeled by the Soviet authorities as "nationalists" and "the nation's enemies".

After Turkmenistan gained its independence the lost years started to regain under the protection of the Turkmen President Turkmenbashi, the repressed Turkmen intellectuals had been rehabilitated and the oppressed Turkmen people embraced the memory of its repressed sons.

A life is not enough to comprise the life and struggle of Abdulhakim Kulmuhammedov. He is a man of thought and ideal. He was a first Minister of Defense of the Buhara People's Republic and the representative of Turkmen intelligentsia. He is the person who talked about Oguz Khan, Orhun Monuments, Kashgarly Mahmud, Hodja Ahmet Yesevi, Bayaram Khan, Alisher Navoi in the Soviet period. Her had been educated in Buhara Medresseh, Istanbul and Petersburg Universities. They say that he knew Enver Pasha and that they even met in the desert.

In short, Turkmen scientists and all the scientists of the Turkic world would gain new horizons from this article. Moreover our literature world will get new knowledge and approach.

Key Words:

Revolutionary Personality, Tendency to the Turkic History, Turkic Languages of Central Asia, Innovation, Critical Realism, Soviet Oppression, Debt of Fidelity

ТУРКМЕНСКИЙ УЧЕНЫЙ-ДИССИДЕНТ АБДУЛЬХАКИМ КУЛМУХАММЕДОВ В СОВЕТСКОЕ ВРЕМЯ

Проф. Муратгельды Соегов
Международный Туркменско-Турецкий Университет
Отделение туркменского языка и литературы

РЕЗЮМЕ

В этой статье вы ознакомитесь с терниями жизненного пути репрессированного сына угнетенного туркменского народа Абдульхакима Кулмухаммедова. О нем, а также о других его современниках, как Кумушали Бориев, Мухаммед Гельдыев, Аллахкулу Караханов, Гурбан Сехедов и др. не упоминалось в течении последних 60 лет, потому что они были заклеимированы советскими властями как "националисты", "враги народа".

После завоевания Туркменистаном независимости потерянные годы начали приобретаться заново. При поддержке Президента Туркменистана Туркменбаши репрессированные туркменские ученые-интеллигенты были реабилитированы и туркменский народ после приобретения независимости вспомнил о своих сынах.

Жизнь и борьба Абдульхакима Кулмухаммедова не заполнит одну строку. Он человек идеи и идеала. Первый министр обороны Бухарской Народной Республики, один из представителей-интеллигентов туркменского джадидизма. Абдульхаким Кулмухаммедов - туркестанец, который еще в советское время говорил об Огуз Кагане, Орхонских памятниках, Махмуде Кашгари, Ходжи Ахмеде Ясави, Байрам Хане, Алишере Навои... Он получил образование в медресе Бухары, Стамбульском и Петербургском университетах. Есть сведения, что он имел близкие отношения с Энвер Пашой и даже виделся с ним в пустыне.

Вкратце, это исследование об Абдульхакиме Кулмухаммедове откроет новые горизонты, в узком плане для туркменских ученых, в широком плане для ученых тюркского мира, представит новые знания и подходы для нашей литературы.

Ключевые слова:

Революционер, тенденция к тюркской истории, тюркские языки Средней Азии, новшество, критический реализм, сталинские репрессии, долг верности, туркменская литература и поэзия